

עם כל ה"המצאות", עם כל הפקחות, ועם כל אותה "המלח האמית", שאהבתי מכבר, ושחדלתי לאהוב אז, בגוריו עם לבן, באהלי יפת. היה בינינו נגוד נפשי, אשר גרם לאותה ההשפעה, שאיש מאתנו השפיע על חברו. כי היא ידע היטב, שהבטלנות וקצת-הפראיות והזוויל-של-גדלות לכל נמוס ולכל יופי, שהיו בו, לא היו יכולים לזכות לפני ברין ולהמלט ממחאתי, וגם אני ידעתי היטב, שמחלת-ההתהדרות האירופית, שהייתי לקוי בה אז, אי אפשר היה שתמלט מרעל בדיחית הלץ הקר ומר-הנפש. ובכל זאת אהב אהבתי אני את המעמיק-המתקלם, וגם הוא אהב את הצעיר הבהיר והלוהט. הכדל המזגים יכול היה לעורר איוו מינא, איוו הלצה, אפילו איוו מחאה חזקה מאד — אבל לא יכול היה להתיר את קשר-הנפשות שנקשר בינינו. אפילו בשנים האחרונות — ההכדל העקרי בדעות ע"ד עניני האומה ומטרתה לא יכול היה להפריד חבילה זו, לא חבילת משתתפים בפעולה לאומית אחת, כי אם חבילת שתי נפשות, שמשכו זו את זו.

כשקראו בין הברכות את המלגרמא ממוסקבה מאת אלעזר אמלם -- עשה הדבר בלבי רשם עמוק. המלגרמא היה קצרה, אבל הרגשתי את הדפק שבה. בה נפר כל נגוד הדרכים שבינינו; בה הורגשה כל אותה הזרות שהיתה בנפש אמלם לי ולכל חברי עתה בעבודה הלאומית, ועם זה כל אותה הדבקות המיכרחת, כמעט הטבעית, שאשבה את הכודל הזה אלי ואל החוג היותר פנימי שלי, וגם אותי — אליו.

זאת ידעו הקרובים אלי, וכשבאה, בשביעי של פסח, המלגרמא ע"ד מות אמלם, העלימו ממני את הדבר עד מוצאי חג, עד ש"רשעו הפובליציסטיק שבים לשאול", ומוכר חיים לדעת ולהודיע הכל. הם ידעו, עד כמה תרעיש הודיעה הזאת את נימי לבי היותר עמוקות...

מתוך ערפלי ההוד והסוד של המות, עולה לפני תמונת חבר ונגודו, חבר ורגזו והתליו — וחברותו אשר לא תשכח מלבי כל

ר' אלעזר אמלם ז"ל.

(E s s a y)

זה כעשרים שנה — ואני נע, מפונק מעט, מסלם באירופיות, מהודר ומגוהץ, ואולי משך אותי ההפך. כי הוה הוא בא ישר, מעומק ביהמ"ד הליטאי-הזאמוטי, עם כל הקלסה לענינים חיצונים,

הוא כל כך מועיל וכל כך יפה וחשוב לכל ענין.
כשיסדתי את ה"אסיף" היה הוא עוזרי הראשי. זה היה,
בספרות ההשכלה העברית החדשה, כמדומה לי, הספר הראשון
שנפוץ במספר מעט פחות ולפעמים מעט יותר (בשנותיו הראשונות)

ר' אלעזר אמלמן נ"ע

הימים. זוונג-שפרותי היינו, אני ואמלס, באחת התקיפות של הולד
התנועה החדשה בספרותנו. לא היו אז מכ"ע יומיים, והחכרות
להוצאת ספרים עבריים עוד טרם עלו במחשבה להבראות. הימים
ימי "המליץ" השבועי, "הצפירה" השבועית, ראשית שקיעת "השחר",
"המגיד" תחת עריכת דוד גוררון, התלהכות חו"צ הראשונים. כבר
כתבתי או בהתלהבות גדולה ובהשתפכות הנפש ובאריכות יתרה את
"הצופה לבית ישראל". גם הרעיונות גם הסגנון לא היו מבופרים
כל צדכם, אבל היו סוערים וחותרים אל איזו שלימות. היה לי
צבור של קוראים, וכבר זכיתי או להיות מנואץ יותר משסיפר כל
בך צעיר הוא ראוי לטפול תדיר בו. אם נועדתי או לפעמים
להשתמש באיזו מלה תלמודית, היו מגדפים אותי, כמליצת הימים
ההם, שהנני כותב כ"שפת אץ קוצץ בן קוצץ". כשלא שחיתי או
עם הזרם החיצוני, ואשמיע לפעמים איזה הגדרות, גורה החכרה,
שהנני חיץ לשיטה לגמרי ושאינני מן הישוב. הנגיד נָקָה את
זריוותי, ויתן כנפים לדמיוני.

מן הנמנע הוא לי לכתוב ע"ד אמלס, בלי הקדם את תבנית
היריעה שעליה מרוקמת צורתו הספרותית — לפי ידיעתי. אמלס בא
או לורשא באמתחחי, קמוט-המצח, דייקן, ספקן ולועג. בקיאות
מבהקת בתלמוד; כח-זכרון בית-מדרשי עתיק, ועל כן — מה שאי-ע
לו לקרוא היררו מונח בקופסא, כנמרא כתשובות הריב"ש ככרכים
ישנים של ה"מגיד" כהערות שי"ד כחלקי "כרם חמד" ו"אוצר נחמד";
נמיה יריעה ללמודים המוסתיים. גם איזו הכנה להנדסה; חוש חד
של שיננא יהידי מן הפמליא לא רק של לומדים, כי גם של אנשי
מעשה; בחינת יהודי למדן, שהתחיל עוסק בעסקים, ואע"פ שלא
הצליח, סגל לעצמו את החכמה המיוחדת ההיא, שאיננה נקנית
אלא בין הסחרנים והתגרנים, בשוקים ובפנקסי החנונים, מתוך
נסיגות וצרות ונסיעות ומלמולים; הכנת איזה שפות, די הצרך
לקרוא את הכתוב בהן; סגנון לא נקי משבושים קטנים, אך
משורטט חד (scharf pointiert), עם משלים שנונים וניצוצות.

היו באמלס תכונות וידיעות ודברים שהיו לי, כמו לאודיסיא;
כעשן התכלת המתמר ועולה מרחוק על איטאקא ארץ מולדתו,
והיו בו דברים אשר חוש סדרי ויפיפותי לא סבל. היה בן אותו
השאור המפריד כל דבר והמבטל כל דבר, ואולם בגלל זה היה

מן 10,000 אקומפלרים במשך איזה ירחים, זה היה או מאורע.
ואם אומר, כי אמלס היה שוברי בצדי, אין גנות, כי אם שבח
מרומו בזה. הוא היה הסותר בכל בנין, ולכן דרוש היה לכל בנין
חזק. הוא הפסימיות, הלצון, הכביל. אני הייתי הזריוות,

ואמלם לא היה איש אשר קרא ספרים הרבה, או כתב מאמרים הרבה. יתר ממדת קריאתו היתה מדת זכרוננו וצפנו את אשר קרא, ויותר מאשר כתב — היה סח ומספר ומתלוצץ. שיחתו היתה דוקרת, מבריקה, ניצוצות „ניתזין הימנה“ — בלי עגול-הנחת של בעה"ב מרווח יוציאלי, אך תמיד כמרירות של פקחות קשה, אכזרית, במהתלות אשר רעל מסוך בהן, ובצביטות שמכוונות תמיד אל המקומות הרפים.

תלמודי-משביל ליטאי, מקומט ומצומצם, צמוק ועמוק, מכווץ ושקוע בתוך עצמו, מושחו וערום, מסהפק ומלא עצב וכעס, עקשן מתלוצץ ומתיאש. יבש וזרק מרה ומהענג בעיניו ובעיניו אחרים, מבין הכל ברמו, עם כח תפיסה מהיר כעין החשמל, עם אוצר זכרון אדיר.

אלה היו תולדות ההכנה הטבעית והחנוך — ועליהם נוספו קורות החיים המרים, הריחיים של הצואר, צער גדול בנים, דאגות הפרנסה, שהיה האדם ההגון הזה רגיל להעלים, אבל הרשו הרשו תלמים עמוקות על מצחו, נקר נקרו באותו המוח הנפלא, רב השדרות והקפולים, הכהו את זיו שכינת-החיים, ותגדלנה את הנטיה לעצבות, לתלונה ולתמרורים.

הרי לפניכם חייכן ונחכן יהודי, למדן, מחודד, שנשיכתו נשיכת נחש ולחישתו לחישת שרף — ועל מצחו ענן המחשבות העמוקות, ועיניו מצחקות וערומות, ומסביב לשפתיו — ההעויה של הלץ הכופר-הכל.

כי אמנם כופר גדול היה אמלם דגן — אע"פ שהיה מקפיד לא רק בנמילת ידים, כי גם בעשית הצפרנים לסירוגין, טפוס של משכיר זאגרי ישן. מדבר על „גנתקה“ — ומקפיד, מתוך רגילות, אף במנהגים, למעשה.

לא אמסור לכם מפתח פלוסופי לפתרון הנגוד הזה. החיים קירמים לפלוסופיא. קראו לנגוד הזה: קרע-שבלב, או קראו לו: חוסר הרמוניה. אבל זאת היא עובדא, שנראתה אצל רבים, וגם אצל מתנו החביב. אין זאת אורגניזציה נורמאלית, לפי חוקי ההגיון כפי שהם כתובים בספרים מדפוס זה או מדפוס אחר; אבל זאת היא

ההתלהבות והעשיה, הייתי מרגיע לזכות תמיד. והוא היה המתאונן תמיד. Der ewig Närgelnde.

אמלם היה המבקר האחד אשר ידעתי. איש איש מאתנו הוא גם-מבקר. אמלם היה רק-מבקר. נמית רוחו נמתה לבקרת, גם שלא-במתכוון. זו הוא הכנה מיוחדת של חוש-הראות, לראות בכל דבר את הצד הפגום והמנוחך. אין זאת הבקרת הספרותית השלמה המהויבת להאיר על כל דבר מצדו ומצדי צדדיו. זו היא בקרת של סמירא. אמלם היה הסמיר מביהמ"ד, ואני לא ידעתי דוגמתו. אפשר היה לאמלם להיות למין גוגול, למין סאלטיקוב, לולא היה חסר את תנאי ההכנה הספרותית ולולא היה חסר לגמרי את החוש האמנותי. הדבר הזה לא מנעהו מבקר אף ספורים, יצירי פנטסיא. אבל זאת היתה בקרת חסרת ערך. הסמיר מביהמ"ד רצה להבין את יצירי היופי, אבל יצירי היופי אינם אומרים: הכינונו, כי אם: הרגישונו.

תחומו של כשרון אמלם היתה הבקרת בעיני חכמת ישראל וביחוד בכל מקום ששם יש לסתור, ל„שדי נרגא“, לשים לצחוק את ההידור החיצוני, את השטחיות הרחבה, את הדיליט:מיות המתברבת, ואת השלטים הרקים, את הזרות של מתורגמנים, או לקרוע את מטה-ההשערות.

האמצעים של אמלם היו: הדבור השנון והדוקר כאיזמל; המשל הקצר, הצמצום החרף; השכל הישר, החותך, המפרח כמוץ את הגוזמאות; הפכחות הפרוזה, המעוררת ישנים מכל דמיון, ומסירה כל שכרון.

תוצאות עבודת אמלם: מערכת מאמרים מצוינים בנדר בקרת ספרים חדשים בחכמת ישראל — ביחוד אלה שנדפסו בכרכים הראשונים של הס' השנתי: הא סיף.

המאמרים האלה פעלו בזמנם בעין התגלות כשרון חדש ומלה חדשה. לא בשביל שהתכונות המיוחדות של אמלם לא נודעו לפני בניהמ"ד. להפך: כשרון הסמירא הוא כשרון בית-מדרש ישן. המשל הוא כלי שמשמשים בו קדש וחול מכבר — אבל פעל פעלו הדברים, דיקא, משום שמקירם הוא שלנו, ומשום שבאמלם מצאו התגשמות מסוימת וחדה מאד.

שהיו מעין קרני רנמגן — ובל"ס הייתי רואה בו ברכה גדולה מאד .
אך לוא הייתי בעל עסק מתחיל, דורש עסקנות פוריה ורבת
הכמות במאד, כי עתה לא הביא לי יסוד תוסס ומפקח כזה ברכה .
ואין צריך לומר שהיסוד התוסס והמפקח איננו יכול לבנות
בנין בעצמו ולהחזיקו .

בגלגלים ממין זה, עבר הפקח הנפלא והאומלל — בעמל
ונדודים .

והטרגדיה הייטר מכאבת של הרבה מן המשכילים העברים
לא נקתה גם את אמלס. המתאונן, הפוגם, הלועג — לא יכול
לצאת מתוך נשיותיו אלה ולהתרומם להרגשת התעוררות הלאומית,
כמו שלא יכול, במאמרי בקרת שלו, להתרומם להרגשת שירים
וספורים. כי ההתעוררות הלאומית איננה פירוש לס' תהלים של
גרץ, ולא חקירה היסטורית של ברשדסקי — אלא היא שיר, או
ספור. היא צריכה למקצת שגוען של משוררים, למקצת קסם ויופי .

ומבקש אני שיבינו הקוראים לרעי, אין אני אומר, שבתחום
העבודה הלאומית אין מקום לתלונה, לבקרת, אף ללצון, אף
לקאריקאטורה. יש ויש מקים, אלא צריך אדם לעמוד בפנים .
להשתתף ביגיעה וביסורים, לחלום ולהשתוקק, לעזיר-על יר הבונים,
להעיר עמהם בלילות בלי שנה, תחת רקיע בלי כוכבים — ואז
הרשות גם לבקר, ומקים יש גם ללעג מרירי. אמלס לא נכנס .
ובאשר כי היה מטבעו איש השלילה והלצון, מה פלא שכשרונו
היגע והמעונה והמרוחק לרגל מסבות מעיקות מאעיני מרכיבי הספרות
הסתבך ביחוסים מעציבים אל הפלסטריום שזועזעו אותו לשים את
מחי קבלו ב"ספסל הנאשמים", ועוד בדברים כא"ה, שבעבורם —
שרא ליה מריה!

מעביר אני ספיג רטוב על פני לוח ספרותי של אמלס ומוחק
אני ממנו את הדברים שאינם יצירות ספרותיות, כי אם רהיטת
הרהורים זמניים, מחמת חוסר הרגשה, ומחמת חסרון ידיעה במקצוע
זה .

ועימד לפני אמלס, המבקר הספרותי, הלמדן השנון, המהתל
העמוק, הסטיר מביהמ"ד שהיה חבר לי ובעל-שיחתי, שלמדנו
הרבה איש מרעהו, ונתנגד הרבה איש לאחיו, ונהי נכדלי המוג
וחלוקים ברעות, ונשאר בכל אלה — יודים, כל כך שנים!

ועתה הנה לפני הקבר — סך-הכול. והארנקא-דמוחא הגדול,
והעינים הפקחת, וההיתול החד, והשיחה המיוחדת אשר איש
ממיודעי אמלס לא ישכחנה — במשך שיחה ספרותית נאסף האיש
הנפלא והאמלל .

הספרות העברית פרשה את כנפיה על נשימותיו האחרונות .
חברי ועוזרי! דרבה סבלת, הרבה עבדת! תרוה דמעתי את
את תל קברך. נוחה בשלום!

נ. ס.

אורגניזציה sui generis של תקופת המעבר, אורגניזציה עשירה
ומגוונת מאד .

העניים-ברעת אומרים על איש כזה, שהוא צבוע. לא,
רבותי! צבוע הוא מי שמושח במכחול וממרח ומגים וממיל על
עצמו צבעים זרים. אבל איש כזה הוא מוזאיק. המוזאיק היא קבוצת
אבנים בעלות צבעים מבעיים שונות .

ואומר אני לכם: כולנו, בני ביהמ"ד, הננו, כשעור ידוע,
מוזאיק — זה פחות וזה יותר. האומר על עצמו, או על אחד
מאלה שהוא מעריץ, שהנהו בעל צבע אחד, במחשבות ובמעשים,
בפלוסופיא ובחיים, רצוני: בכל פרטי החיים, הוא מפריז
פרזה ומעלים את האמת, בשוגג או כמזיד, מפני משוא פנים, או
מפני חסרון דיוק הבקרת .

והאירתידוקסים לא הבינו את אמלס, ויש אשר גם הוא לא
הבין את עצמו .

הנני עומד על בוריה של אורתודוקסית אמלס, שהלכה הלך
והפלט מן "הכרס", שיסד, אחרי פרישתו מן "האסיף", עד
שיצאה לתרבות זרה, הלך והתקרב אל השלכה ואל "הפלס".

ההיתה זאת אורתודוקסיה פוזיטיבית, מתבססת על יסודות
מושכלים ודתיים פוזיטיבים, כזו של רבי זאב יעבץ? לא, רבותי!
היא היתה אורתודוקסיה שוללת .

אמלס כונן את חצי השלילה, הליצנות, הסתירה, הבקרת,
המשלים והחדודים אל מול... ההשכלה, כמו שהיה מכונן או
בה"אסיף" אל מול חכמת ישראל השטחית, ניסח אשכנז. לא היה
לאמלס אנטוויזאום אל הדת, יען כי לא היה לו אנטוויזאום כלל .
מבקר היה, ומבקר נשאר — אלא ששנה את ממרת הבקרת .
הסוביקטיביות שלו נשתנה כמליא השערה — אך האופייקט שנה. זה
פתרון "נס חוקיה בצל מעלות אחוז" — פתרון הריאקציה .

עולמו של אמלס היה עולם מלא קור חותך. טוב היה
להכנים סלון של קור זה למקום של חמימות רותחת. אבל אין
בונים באויר כזה, ואין בנין מתקיים. אי אפשר היה ל"כרס"
להזקיים, יען כי המבקר חסר היה את הכח הבונה, את כח הבונה
המתמיד, המאמין במעשיו; חסר היה את הכח הפורה הקבוע .

חלקו של אמלס, בשביל הבקרת והבטול, בשביל ההקפדה
והפגם, אפילו בשביל הסטירה וצנון ההתלהבות, היה רב הברכה
והתועלת בכל מוסד קיים וחזק מאד. בכל מוסד כזה, כח כזה הוא
נחויץ. אך לנו לא היו עוד מוסדות כאלה. ה"אסיף" היה צר
ורפה מהכילו. "האשכול" היה רפה ביותר. הוא היה עדיין צריך
להרבה כחות פרדקטיבים. כל מי שהבין היטב את הפסחי הספרותית
של אמלס — יודה לי שתפסתי את מהותו בכל הדיוק האפשרי
של האמת. הוא הפיץ אור סביבו, ויגלה בכל דבר את הצדדים
הרפים והמצחיקים; אבל כמות יצירתו היתה מצומצמת מאד. הוא
הביא תועלת חשובה ונפלאה לה"אשכול", לא כל כך במה שכתב
— אע"פ שכתב איזה דברים מעולים באמת, בחוברות ההן — כמו
במה שבדק ויצחק וייעץ ויפגום ויבדח ויבטל ברמיוותיו ובעקיצותיו .

הספרות לא יכלה לפרנס את האיש הדגול הזה שסתירתו
היתה מרובה מכנינו, ושיחותיו מרובה ממאמריו שכתב. כן נמרד
אמלס מן הספרות, וישב אל המסחר .

ורואה אני בקורותיו הנבלה גמורה בין הספרות והחיים, כי
גם בחיים, במסחר, אמלל היה האדם הזה, אשר הוחן בכשרונות
לצד ידוע, ולא מצא מקצוע מסוגל בעדם .

לוא הייתי איזה מין רוטשילד-זוטמר (ומה גם רבה!), כי עתה
מניתי את החריף הלץ המפתח הזה לבוחן ובידק, לוא גם לא
יעשה דבר, אך יעיר עין הלום והנה, באותן הסקירות החוררות